

PAŃSTWO I SPOŁECZEŃSTWO

STATE AND SOCIETY

E-ISSN 2451-0858 ISSN 1643-8299

ROK XXIII: 2023, NR 2

DOI: 10.48269/2451-0858-pis-2023-2-010

Data wpłynięcia: 3.12.2022

Data akceptacji: 30.09.2023

ROLA SZTUKI W NAUCZANIU JĘZYKA OBCEGO DZIECI UZDOLNIONYCH JĘZYKOWO

Ewa Donesch-Jeżo

dr hab., prof. KAAFM, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego,
Wydział Psychologii, Pedagogiki i Nauk Humanistycznych
<https://orcid.org/0000-0002-4655-8822>

Ewa Krysakowska-Budny

mgr, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego,
Wydział Psychologii, Pedagogiki i Nauk Humanistycznych
<https://orcid.org/0000-0002-1280-5899>

Streszczenie

Celem artykułu jest przedstawienie roli i sposobów zastosowania sztuki w nauczaniu języka obcego dzieci uzdolnionych językowo w wieku wczesnoszkolnym, a ściślej, jakie metody i formy nauczania powinny być traktowane priorytetowo w nauczaniu dzieci o tych zdolnościach. Metodą badawczą była analiza publikacji naukowych. W artykule przedstawiono wpływ sztuki na wielostronny rozwój dziecka (afektywny i kognitywny), a przede wszystkim na korzyści wynikające z nauki języka angielskiego w powiązaniu ze sztuką. Zdefiniowano pojęcie ucznia o ponadprzeciętnych zdolnościach językowych oraz zarekomendowano metody pracy z takimi uczniami. Autorki zwracają uwagę na kompetencje językowe, które mogą być efektywnie kształcone u tych uczniów przy wykorzystaniu sztuki.

Wyniki analizy pokazują, że praca z dziećmi ponadprzeciętnie uzdolnionymi językowo jest dużym wyzwaniem dla nauczycieli. Dlatego też przedstawiono przykłady materiałów dydaktycznych, ćwiczeń i zadań, metod i technik integrujących różne formy sztuki i nauczanie języka angielskiego dzieci uzdolnionych językowo (i nie tylko) w wieku wczesnoszkolnym. W konkluzji podkreślono, że sztuka stanowi wspianiałą pomoc dydaktyczną i jest punktem wyjścia dla wielu ćwiczeń i zadań językowych

motywujących do autentycznego użycia języka zarówno przez dzieci uzdolnione językowo, jak i nieposiadające takich umiejętności.

Słowa kluczowe: sztuka, nauczanie języka obcego, zdolności językowe, metody nauczania, kompetencje językowe, zintegrowane nauczanie

The role of art in language teaching to linguistically gifted children

Abstract

The aim of the article is the presentation of the role and means of using art in teaching a foreign language to linguistically gifted children at an early-school age, more precisely, what methods and forms of teaching should be prioritised in teaching children with these abilities. The research method was the analysis of the scientific literature dealing with this problem. The article presents the impact of art on multidimensional child development – affective and cognitive, and primarily, on the advantages of learning English related to art. The concept of a linguistically gifted student was defined, and methods of working with students having these abilities were provided. Content, forms, methods, and means used in the work with such students were considered. The authors stress the competencies which may be effectively developed based on art.

The results of the analysis showed that working with gifted children constitutes a challenge for teachers. Therefore, the article presents examples of teaching materials, exercises, tasks, methods, and techniques integrating various forms of art with language learning. In conclusion, the authors emphasise that art is a wonderful teaching aid and may be a starting point for many linguistic tasks motivating to authentic use of language both by gifted students and those who do not possess special linguistic talents.

Key words: art, foreign language teaching, linguistic giftedness, teaching methods, linguistic competencies, integrated teaching

Wprowadzenie

Język wizualny jest ważnym środkiem wyrazu, a zarazem komunikacji we współczesnym świecie, dlatego też sztuka i związane z nią materiały nauczania są bezcennym narzędziem w rękach nauczycieli, wspomagającym i zwiększającym efektywność nauczania i uczenia się m.in. języka obcego.

W literaturze przedmiotu można znaleźć wiele różnych modeli uczenia się opartego na sztuce, realizowanych na różnych szczeblach edukacji: przedszkolnej, szkolnej lub akademickiej, a na każdym z tych szczebli instytucja edukacyjna może prowadzić naukę połączoną z malarstwem, muzyką, tańcem, sztuką teatralną itp.¹

¹ A. Bamford, *The Wow Factor: Global Research Compendium on the Impact of the Arts in Education*, 2nd ed., Waxmann, Münster 2009; L. Burgess, N. Addison, *Contemporary Art in Schools: Why Bother?*, [w:] *Art Education 11–18: Meaning, purpose and direction*, ed. R. Hickman, 2nd ed., Continuum, London 2004, s. 15–38; J. Burton, R. Horowitz, H. Abeles, *Learning in and through the arts: Curriculum implications*, [w:] *Champions of change: The impact of the arts on Learning*, ed. E.B. Fiske, Teachers College, Columbia University, New York 1999, s. 35–46;

Niniejszy artykuł dotyczy roli sztuki oraz sposobów jej zastosowania w nauce języków obcych, a ściślej – w rozwoju umiejętności receptywnych i produktywnych dzieci uzdolnionych językowo w wieku wczesnoszkolnym. Celem analizy publikacji naukowych dotyczących omawianego tematu jest znalezienie odpowiedzi na następujące pytania:

1. Jaki wpływ na przyswajanie języka obcego ma nauczanie oparte na sztuce?
2. Jakie metody i techniki mogą być zastosowane w tego rodzaju nauczaniu dzieci?

Należy zaznaczyć, że chociaż omawiane problemy dotyczą nauki języka angielskiego, to jednak można je odnieść do nauki każdego języka obcego.

Wpływ sztuki na rozwój różnych umiejętności i zdolności

Badacze zajmujący się efektywnością uczenia się na podstawie sztuki wydają się potwierdzać pewną pozytywną zależność między tym rodzajem uczenia się a afektywnym i kognitywnym rozwojem ucznia. Taką zależność omawia James S. Catterall². Według tego autora rozwój afektywny w kontekście nauczania przez sztukę sprzyja zainteresowaniu nauką oraz podwyższa samoocenę, co z kolei wpływa na motywację i chęć próbowania nowych rzeczy oraz praktycznego zastosowania swoich umiejętności. Natomiast rozwój kognitywny w tym kontekście oznacza zwiększoną kreatywność, umiejętność wyrażania swoich myśli, doświadczeń i emocji, a także racjonalnego myślenia, co umożliwia uczniowi rozpoznawanie, rozróżnianie i porównywanie różnych elementów otaczającej go rzeczywistości, a przez to zrozumienie jej złożoności³.

Według wielu badaczy, np. Judith Burton, Roberta Horowitz, Hala Abelesa⁴, uczenie się oparte na sztuce pomaga w rozwijaniu umiejętności komunikowania się i współpracy z innymi uczniami, jak również z nauczycielami, co jest niezwykle ważne w nauce języka obcego⁵. Ponadto badacze są zgodni, że efektywność nauczania i uczenia się opartego na sztuce zależy od zamierzonego celu oraz zastosowanych metod i technik nauczania⁶.

J.S. Catterall, *Research on Drama and Theater in Education*, [w:] *Critical Links: Learning in the Arts and Student Academic and Social Development*, ed. R.J. Deasy, Arts Education Partnership, Washington, DC, 2002, s. 58–62; *Arts as education*, eds. M.R. Goldberg, A. Phillips, Harvard Educational Review, Cambridge 1992.

² J.S. Catterall, *op. cit.*

³ Community Arts Training Institute, *Bringing artists and social service providers together to create and implement successful arts programming for the community*, 2001, <http://www.art-stl.com/cat.html> [dostęp: 19.05.2022].

⁴ J. Burton, R. Horowitz, H. Abeles, *op. cit.*

⁵ University of British Columbia, *Arts-based teaching and learning technologies*, Department of Curriculum Studies, University of British Columbia, Vancouver 2003.

⁶ P. Havé, *The Use of Art in English Language Teaching: developing learners' receptive and productive skills by engaging with masterpieces from classical to modern art*, Luxemburg 2013.

Korzyści i możliwości wynikające z nauki języka w powiązaniu ze sztuką

Poniżej omówione zostaną korzyści i możliwości wynikające z zastosowania sztuki w nauczaniu języka angielskiego (jak również każdego innego języka obcego) dzieci młodszych w wieku szkolnym.

Każdy nauczyciel języka obcego powinien wiedzieć, że efektywny proces uczenia się ma miejsce wtedy, gdy uczeń jest zaangażowany w znaczące, autentyczne czynności i zadania, a sztuka zawsze była skutecznym i cennym narzędziem w nauczaniu i uczeniu się języka obcego na wszystkich poziomach jego biegłości. Zaznajamianie uczniów z różnego rodzaju sztuką w połączeniu z nauką mówienia, czytania, pisania i słuchania jest zasadniczym elementem autentycznego użycia języka. Umiejętność opisanie i interpretowanie tego, co się widzi, jest jedną z podstawowych umiejętności, którą uczący się języka obcego powinien rozwinąć⁷.

Jaką rolę zatem spełnia włączenie sztuki do nauki języka angielskiego? Jak mówi stare powiedzenie: „Obraz wart jest tysiąca słów”. Daje to możliwość do zapoznania się ze słownictwem, które następnie może być użyte w opisie, ustnym i pisemnym, przedstawianej na obrazie lub fotografii sceny oraz jej kontekstu. Stosowanie materiałów wizualnych na lekcji języka obcego jest podstawową techniką, pozwalającą nauczycielowi uniknąć używania języka ojczystego. Stanowi ona główny wyróżnik metody bezpośredniego nauczania języka obcego (*direct method*)⁸.

Umiejętność opisanie tego, co się widzi, jest jedną z podstawowych umiejętności, którą uczący się języka obcego powinien rozwinąć. Dlatego też opisywanie, wyjaśnianie, analizowanie i interpretowanie dzieł sztuki rozwija nie tylko umiejętność mówienia, lecz także wzbogaca wiedzę ucznia w danej dziedzinie⁹.

Ponadto, w opinii badaczy w dziedzinie neuropsychologii, połączenie aktywności artystycznej z poznawaniem leksyki aktywizuje pamięć długotrwałą, dzięki czemu uczniowie skuteczniej i trwalej pamiętają nowe słownictwo, co daje im możliwość łatwiejszego i skuteczniejszego jego użycia¹⁰.

⁷ L. Hetland, E. Winner, *The arts and academic achievements: What the evidence shows*, „Arts Education Policy Review” 2001, vol. 102, issue 5, s. 6.

⁸ S. Thornbury, *An A-Z of ELT: a dictionary of terms and concepts used in English language teaching*, Macmillan, Oxford 2006.

⁹ L. Burgess, N. Addison, *op. cit.*, s. 18.

¹⁰ R. Gower, D. Phillips, S. Walters, *Teaching Practice. A Handbook for Teachers in Training*, Macmillan, Oxford 2005, s. 70–71, cyt. za: P. Havé, *op. cit.* s. 12–13.

Rozwijanie kompetencji językowych dzieci uzdolnionych językowo

Nauczyciel nie powinien rozgraniczać rozwijania kompetencji językowych między uczniami uzdolnionymi i słabszymi, lecz rozwijać je u wszystkich uczniów. Jednak zauważywszy, że niektóre dzieci z łatwością i szybciej przyswajają przerabiany materiał oraz są bardziej dociekliwe, nauczyciel nie może pozostawić ich bez dodatkowego wsparcia.

Dzieci, które mają ponadprzeciętne zdolności lingwistyczne, posiadają podwyższony poziom intelektualnych, lingwistycznych i komunikacyjnych umiejętności oraz mają silną motywację do nauki. Charakteryzują się również szybszym tempem i łatwością przyswajania języka obcego, dociekliwością i wytrwałością w wykonywaniu zadań, a także kreatywnością w wyborze metod komunikacji w języku obcym w różnych formach¹¹.

Do rozpoznania i zdiagnozowania zdolności językowych może nie wystarczyć sama obserwacja nauczyciela, dodatkowo potrzebne mogą być rekomendowane formalne testy zdolności językowych, do których należą:

- Test Predyspozycji Językowych (TPJ) autorstwa Romana Kuliniaka,
- Test Zdolności Językowych (TZJ) stworzony przez Marcina Wojtowicza,
- Test Uzdolnień do Nauki Języków Obcych (TUNJO) autorstwa Jacka Rysiewicza¹².

Formy i techniki rozwijania zdolności językowych dzieci

Dzieci uzdolnione językowo, a zatem te, które przejawiają łatwość w przyswajaniu słownictwa, wykazują zdolności fonetyczne i umiejętność wysławiania się, uczą się języka obcego łatwiej i szybciej, a w konsekwencji chętniej, dlatego nauczyciel, pracując z takimi uczniami, powinien zwiększyć tempo nauczania, podwyższyć poziom trudności wykonywanych zadań, pogłębiać i poszerzać przerabiany materiał oraz stosować różnorodne materiały dydaktyczne, przede wszystkim takie, które stanowią wyzwanie dla ucznia i stymulują jego kreatywność i samodzielność w wykonywaniu zadań. Ważnym elementem jest rozmowa dotycząca zainteresowań i oczekiwań, co może być podstawą indywidualizacji nauczania, w którym uczeń może dokonywać wyboru zadań i ćwiczeń odpowiadających interesującym go kwestiom. Zadania i ćwiczenia powinny rozwijać w sposób zintegrowany cztery podstawowe umiejętności językowe: rozumienie

¹¹ A. Robinson, B. Shore, D. Enersen, *Best Practices in gifted education: An evidence-based guide*, Prufrock, Waco, TX, 2007.

¹² *Praca z uczniem uzdolnionym językowo. Porady i wskazówki dla nauczyciela ucznia szczególnie zdolnego*, ePedagogika.pl, 27.10.2022, <https://epedagogika.pl/uczniowie-bez-orzeczenia/praca-z-uczniem-uzdolnionym-jezykowo.-porady-i-wskazowki-dla-nauczyciela-ucznia-szczegolnie-zdolnego-6345.html> [dostęp: 3.12.2022].

ze słuchu, mówienie, czytanie i pisanie, oraz stopniowo prowadzić do osiągnięcia w nich biegłości¹³.

Steven Krashen w swojej teorii przyswajania języka obcego¹⁴ twierdził, że najważniejszym elementem w uczeniu się języka jest *input*, czyli materiał językowy prezentowany uczniom. Powinien on być zrozumiały, interesujący i o jeden stopień wyższy, tzn. nieco trudniejszy od tego już przyswojonego. Autor przedstawił swą teorię wzorem $i+1$, gdzie „ i ” odpowiada nabytej wcześniej kompetencji językowej, a „ $+1$ ” jest następnym etapem nauki języka. Uzdolnionym językowo uczniom można zaferować *input* trudniejszy o 2 stopnie od tego znanego, czyli „ $i+2$ ”, a nauczyciel powinien obserwować i sprawdzać, czy materiał nie jest zbyt trudny, a jeśli to konieczne, oferować pomocny *feedback*. Według Krashena zrozumiały *input* jest najlepiej przyswajany w interakcji językowej z osobami dobrze znającymi język. W takich sytuacjach uczniowie ponadprzeciętni mogą pełnić rolę „małych ekspertów językowych” w tzw. *scaffolding*, czyli interakcji językowej między uczniem słabszym a uczniem lepiej znającym język, który dostarcza *input* powyżej kompetencji uczniów słabszych, umożliwiając im podnoszenie swoich kompetencji lingwistycznych. Przez taką interakcję uczeń zdolniejszy czuje się doceniony i wyróżniony możliwością praktycznego wykorzystania swoich kompetencji językowych, co wpływa korzystnie na jego motywację do nauki, samoocenę i kreatywność.

Należy jednak pamiętać, że uczeń o ponadprzeciętnych zdolnościach językowych nie powinien być zbyt obciążony zadaniami i obowiązkami, bowiem może to mieć odwrotny skutek – obniżyć motywację i zapał do nauki. Dodatkowe zadania powinny być różnorodne, ciekawe i, zgodnie z teorią Krashena, trudniejsze od posiadanych kompetencji, a także zgodne z zainteresowaniami ucznia.

Zastosowanie sztuki w rozwijaniu zdolności językowych dzieci w wieku wczesnoszkolnym

Ze względu na to, że jednymi z ulubionych zajęć dzieci są: rysowanie, malowanie oraz oglądanie kolorowych ilustracji i filmików dla nich przeznaczonych, połączenie tych aktywności z nauką języka obcego daje okazję do przyswajania języka na podstawie kreatywnego zadania rozwijającego równocześnie kompetencje językowe, jak i wrażliwość estetyczną oraz wiedzę o sztuce w zakresie dostosowanym do wieku ucznia.

Poniżej zaprezentowane zostaną przykłady integracyjnego zastosowania różnych form sztuki i nauki języka angielskiego dzieci w wieku wczesnoszkolnym.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ S. Krashen, *Second Language Acquisition and Second Language Learning*, Pergamon Press, Oxford 1981.

Przykłady te można odnieść do nauczania dzieci zarówno uzdolnionych językowo, jak i tych nieposiadających takich umiejętności.

Pierwszoklasiści korzystają z podręczników do nauki języka angielskiego, które można traktować jako sztukę, bowiem nie tylko są bogato ilustrowane, ale także opierają naukę języka głównie na rysunkach, które w połączeniu z piosenkami tematycznie dobranymi do nich stanowią doskonałą pomoc dydaktyczną. Dzieci na bazie piosenek i rysunków uczą się słownictwa, a zadania polegające na słuchaniu piosenek, śpiewaniu oraz rysowaniu i opisywaniu rysunków uczą również pisowni poznanych słówek. W ten sposób, przez interaktywny kontakt ze sztuką wizualną i audialną, pobudzana jest u dzieci wyobraźnia i kreatywność, a użycie języka jest czymś naturalnym.

Dużą zaletą korzystania ze sztuki w klasie obcojęzycznej jest to, że można ją przekazywać i traktować w sposób niewerbalny, co jest szczególnie odpowiednie w sytuacjach, w których dzieci rozumieją więcej, niż potrafią same wyrazić, lub gdy werbalne użycie języka hamuje strach przed mówieniem na forum całej klasy.

Dzieci nieco starsze (2 i 3 klasa) korzystają z podręczników zaprojektowanych podobnie jak te dla 1 klasy, należących do tej samej serii. W nich także dominują rysunki, słuchanie tekstów lub krótkich opowiadań służących do nauki słownictwa, frazeologii, a także całych zdań. Tutaj również dzieci rysują na bazie bodźców wzrokowych i słuchowych oraz rozwijają umiejętność stosowania języka w autentycznej komunikacji, wykonując zadania typu: „Draw and label...”; „Make a poster of...” itp. Następnie, reagując na sztukę wizualną, uczniowie mogą np. uczyć się i ćwiczyć nazwy kolorów, przymiotniki dzierżawcze, czasowniki akcji, przyminki lokalizacji oraz słownictwo związane ze szkołą, domem, warunkami pogodowymi itd.

Jako materiały dodatkowe wspomagające naukę języka zintegrowaną ze sztuką na tym etapie nauczania mogą posłużyć książki z obrazkami dla dzieci, np. *The Very Hungry Caterpillar* autorstwa Erica Carle'a, która jest w sieci dostępna w wersji wizualnej i audialnej, czytanej przez autora książki. Jest ona doskonałym przykładem tego, jak książkę z obrazkami, czyli sztukę wizualną i werbalną, można wykorzystać na lekcji języka angielskiego, a także do pracy nad językiem w domu. Zadania do wykonania przed, podczas i po przeczytaniu mogą być zaprojektowane tak, aby ułatwić dzieciom zrozumienie powiązania sztuki z językiem oraz rozwijanie znajomości słownictwa języka angielskiego w obszarach takich jak: kolory, liczby, dni tygodnia, posiłki i żywność, a także pogłębianie znajomości tematyki biologicznej, np. wyjaśnienie przemiany gąsienicy w motyla. Poza tym, że książka sama w sobie jest dziełem sztuki, oferuje ona możliwości rysowania, kolorowania, opowiadania i przedstawiania scenek.

Drugą pozycją dydaktyczną godną polecenia jest książka z obrazkami pt. *Rosie's Walk* autorstwa Pata Hutchinsa, która także oferuje możliwości integracji nauki języka i sztuki. Cały tekst książki składa się tylko z jednego zdania: „Rosie

the hen went for a walk across the yard, around the pond, over the haystack, past the mill, through the fence, under the beehives and got back in time for dinner” [Kura Rosie poszła na spacer przez podwórko, wokół stawu, stogu siana, obok młyna, przez ogrodzenie, pod ulami i wróciła akurat na kolację]. Tekst tej książki doskonale nadaje się do nauczania nazw różnych obiektów w krajobrazie wiejskim oraz przyimków miejsca. Dla ich lepszego zapamiętania dzieci mogą przygotować mapę drogi, jaką przebyła Rosie, zgodnie z instrukcją na bazie tekstu podawaną przez nauczyciela lub jednego z uczniów.

Podsumowanie

Przedstawione w artykule rozważania teoretyczne oraz przykłady dotyczące integracji sztuki i nauki języka angielskiego, zarówno dzieci uzdolnionych językowo, jak i tych nieposiadających takich umiejętności, pokazały, że sztuka zdecydowanie ma swoje miejsce w nauczaniu i uczeniu się języka obcego i pełni doniosłą rolę w jego przyswajaniu. Sztuka stanowi wspaniałą pomoc dydaktyczną i jest punktem wyjścia dla wielu ćwiczeń i zadań językowych motywujących do autentycznego użycia języka i rozwijających u uczniów umiejętność kreatywnego myślenia i działania. Taka forma nauczania pełni ogromną rolę w kreowaniu kontekstu dla przyswajania języka w rzeczywistych lub zbliżonych do rzeczywistych sytuacjach.

Na podstawie przedstawionych rozważań można wysnuć następujące wnioski:

1. Kształcenie kompetencji w zakresie języka obcego dzieci uzdolnionych językowo implikuje wybór i realizację odpowiednich treści, form, metod i środków pedagogicznej interakcji.
2. Najbardziej interesujące dla dzieci uzdolnionych lingwistycznie wydają się zadania wymagające indywidualnej pracy nadzorowanej przez nauczyciela.
3. Praca nauczyciela z dziećmi o ponadprzeciętnych zdolnościach językowych powinna zapewnić edukacyjną przestrzeń dla aktywnego, swobodnego i kreatywnego rozwoju kompetencji językowych.
4. Jeśli w podręcznikach do nauczania języka obcego nie ma miejsca poświęconego nauczaniu dzieci ponadprzeciętnych językowo, nauczyciele powinni sami modyfikować materiały nauczania, dodając ćwiczenia i zadania podobne do tych proponowanych w artykule, jak również tworzyć swoje własne, dopasowane do celu lekcji.

Bibliografia

- Arts as education*, eds. M.R. Goldberg, A. Phillips, Harvard Educational Review, Cambridge 1992.
- Arts-based teaching and learning technologies*, Department of Curriculum Studies, University of British Columbia, Vancouver 2003.
- Bamford A., *The Wow Factor: Global Research Compendium on the Impact of the Arts in Education*, 2nd ed., Waxmann, Münster 2009.
- Burgess L., Addison N., *Contemporary Art in Schools: Why Bother?*, [w:] *Art Education 11–18: Meaning, purpose and direction*, ed. R. Hickman, 2nd ed., Continuum, London 2004, s. 15–38.
- Burton J., Horowitz R., Abeles H., *Learning in and through the arts: Curriculum implications*, [w:] *Champions of change: The impact of the arts on Learning*, ed. E.B. Fiske, Teachers College, Columbia University, New York 1999, s. 35–46.
- Catterall J.S., *Research on Drama and Theater in Education*, [w:] *Critical Links: Learning in the Arts and Student Academic and Social Development*, ed. R.J. Deasy, Arts Education Partnership, Washington, DC, 2002, s. 58–62.
- Community Arts Training Institute, *Bringing artists and social service providers together to create and implement successful arts programming for the community*, 2001, <http://www.art-stl.com/cat.html> [dostęp: 19.05.2022].
- Havé P., *The Use of Art in English Language Teaching: developing learners' receptive and productive skills by engaging with masterpieces from classical to modern art*, Luxemburg 2013.
- Hetland L., Winner E., *The arts and academic achievements: What the evidence shows*, „Arts Education Policy Review” 2001, vol. 102, issue 5, s. 3–6.
- Krashen S., *Second Language Acquisition and Second Language Learning*, Pergamon Press, Oxford 1981.
- Moore C.R., Koller J.A., Arago M.K., *The Role of Art in Language Learning*, „Journal of the Imagination in Language Learning and Teaching” 1994, vol. 2, s. 74–84.
- Pełczyńska A., *Wpływ pisania kreatywnego na rozwój sprawności dialogowych w języku angielskim* [rozprawa doktorska], promotor: prof. zw. dr hab. J. Iluk, Uniwersytet Śląski, Katowice 2013.
- Praca z uczniem uzdolnionym językowo. Porady i wskazówki dla nauczyciela ucznia szczególnie zdolnego*, ePedagogika.pl, 27.10.2022, <https://epedagogika.pl/uczniowie-bez-orzeczenia/praca-z-uczniem-uzdolnionym-jezykowo.-porady-i-wskazowki-dla-nauczyciela-ucznia-szczegolnie-zdolnego-6345.html> [dostęp: 3.12.2022].
- Robinson A., Shore B.M., Enersen D., *Best Practices in gifted education: An evidence-based guide*, Prufrock, Waco, TX, 2007.
- The Arts and School Reform: Lessons and Possibilities From the Annenberg Challenge Arts Projects*, Annenberg Institute for School Reform at Brown University, Providence, RI, 2003.
- The Concise Oxford Dictionary of Art and Artists*, ed. I. Chilvers, 3rd ed., Oxford University Press, Oxford 2003.
- Thornbury S., *An A–Z of ELT: a dictionary of terms and concepts used in English language teaching*, Macmillan, Oxford 2006.

